

TÖRÖK LÁSZLÓ (1941–2020)

T 2005 tavaszán meghívást kaptam, hogy vegyek részt a Szépművészeti Múzeum *A fáraók után: A kopt művészet kincsei Egyiptomból* című kiállításában az MTA Régészeti Intézet munkatársainak tartott vezetésén. Meghívóm nyomtatékosította, hogy ez egyszeri lehetőség, hiszen maga a kiállítás kurátora, a kopt emlékeket évtizedek óta elmélyülten kutató Török László fogja a tárlatot bemutatni. A beszélgetés lezárásaként megjegyezte: „Egy nagy tudóssal fogsz találkozni!” A tudós valódi szellemi nagyságát persze csak évekkel később, ismereteim lassú bővülésével váltam képessé felfogni. A halk szavú, finom modorú, udvarias és mindig nagyon elegáns Török László alakja pusztán méltóságot sugárzó megjelenésével és tökéletesre csiszolt mondataival is mély benyomást keltett. Az idő múltával értettem csak meg azt is, hogyan fonódott össze alakjában szétválaszthatatlanul a tudósi kvalitás és az emelkedett személyiség.

T A háború előtti világ gyermekeként a kultúra és a művészetek iránti érzékenységet Török László a családi környezetből hozta magával. Nem meglepő ezért, hogy érdeklődésének középpontjában fiatalon is a művészettörténet állt. Oszályellenségnek számító családból származva azonban az 1950–60-as évek fordulóján nem látta valódi esélyét annak, hogy ilyen irányú egyetemi tanulmányok folytatására módja nyíljon. Az egyetem elvégzésének lehetőségét így az építészmérnöki képzés nyitotta meg számára, ahol a felvételnél a családi háttére kevésbé volt meghatározó szempont, és ahol az építészettörténeti stúdiumok művészettörténeti érdeklődésével is találkoztak. Végül e metszéspont teremtett számára lehetőséget egy harmadik diszciplína, a régészettudomány területére lépni, amely a múlt feltárására szakosodó számos tudományterület felé nyitott újabb kapukat.

T Tehetségét felismerő építészettörténet-professzora ajánlotta az MTA Régészeti Kutatócsoport akkori igazgatója, az azokban az években a budai középkori királyi palota ásatásainak feldolgozásán és közlésén dolgozó Gerevich László figyelmébe. Az építész végzettségű fiatal szakember bevonásában Gerevich fantáziát látott, és Török Lászlót 1964-ben intézményébe fogadta, aminek élete végéig munkatársa maradt.

T Viszonyuk azonban nem alakult harmonikusan. A rá szabott munkában a fiatal kutató nem lelte örömét, a kora Árpád-kori palmettás kőfaragványok

ornamentikájával kapcsolatos érdeklődését, amelyből végül doktori dolgozata is született, nem támogatta a téma feldolgozását ugyancsak tervező igazgató. A kényelmetlenné váló helyzetből végül a Régészeti Kutatócsoport igazgatóhelyettese, Castiglione László teremtett kiutat, amikor maga mellé fogadta és saját klasszika archeológiai munkásságának területére irányította fiatal kollégáját.

- ¶ Az ókori egyiptomi vallástörténettel is foglalkozó Castiglione, aki a Régészeti Kutatócsoport szakembereinek az UNESCO programja keretében az asszuáni gát építése előtt végzett leletmentő feltárásokhoz 1964-ben csatlakozó misszióját is vezette, Török Lászlót is Egyiptom felé terelte. Így 1967-ben egy ösztöndíj keretében lehetősége nyílt hosszabb időt eltölteni Kairóban és Alexandriában.
- ¶ Ahogy erre az időszakra visszatekintve később gyakran mondta, az akkoriban koptnak nevezett késő ókori egyiptomi művészet leginkább azzal keltette fel az érdeklődését, hogy az 1960-as években semmit nem lehetett róla tudni. „Zavart, hogy a kairói Kopt Múzeumban sétálva nem értettem az ott látott faragványokat” – emlékezett vissza. Ezt, a félreismert művekkel és korszakokkal, illetve hibás tudományos magyarázatokkal való szembesülés keltette, belülről fakadó zavaró érzést pályája során kutatói módszerének és habitusának mindvégig visszatérő elemeként tartotta számon. Ez ösztönözte arra, hogy elmerüljön a késő ókori egyiptomi művészetről akkor elérhető szakirodalomban, és – felismerve az abból az olvasó elé táruló magyarázatok hibáit – maga is megkísérelje az egyiptomi késő antik szobrászati anyag időrendjét és a mediterrán művészethez kötődő szálait újragondolni. Egyiptomi útjáról hazatérve arra is lehetőséget kapott, hogy bekapcsolódjon a Régészeti Intézet missziója által évekkel korábban Abdallah Nirqinél feltárt késő ókori–kora középkori núbiai település régészeti anyagának feldolgozásába. Ettől kezdve az ókori Núbia kutatása és a késő antik egyiptomi művészet vizsgálata fél évszázadon keresztül végigkísérte pályáját.
- ¶ Az 1970-es évek elején részt vehetett az akkor a születőben lévő nubiológiai kutatások egyik központjának számító, a berlini Humboldt Egyetemen működő Egyiptológiai Tanszék munkájában. Az ott eltöltött hónapok alatt kutatásainak időbeli keretei is jelentősen tágultak, ahogy egyre mélyebbre ásott Núbia régészeti és történeti emlékeiben. A késő ókor iránti érdeklődése sohasem szűnt meg, de a berlini műhelyben szerzett tudás birtokában egyre korábbi évszázadok problémái foglalkoztatták. Berlinből hazatérve az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Kákosy László egyiptológiai tanszékén tanult koptológiát, majd hamarosan oktatóként is bekapcsolódott a budapesti tanszék életébe.
- ¶ Az ókori Núbia kutatása melletti elköteleződés egy olyan utat nyitott meg előtte, amely a 20. század utolsó harmadában csak keveseknek adatott meg:

egy újonnan születő tudományág alapjainak letételében vállalhatott úttörő szerepet.

- ¶ Az 1970-es évektől tanulmányok és monográfiák hosszú sorában elemezte és tárta fel az ókori Núbia történetének, társadalmának, szellemi és anyagi kultúrájának központi kérdéseit. Választott kutatói munkamódszerének alapvetése volt az írott és a régészeti forrásanyag legteljesebb egyben látására való állandó törekvés. A művészetek és a művészettörténet iránti, életét végigkísérő szenvedélyes érdeklődése tette számára lehetővé, hogy a tárgyi forrásanyagot a régész és művészettörténész szemével egyszerre lássa és értékelje, felfedezéseit pedig a legszélesebb esemény- és társadalomtörténeti keretbe ágyazva tudja olvasói elé tárni. A múlt tárgyiasult emlékeit történeti és kultúrtörténeti forrásokká változtatni képes szemlélete mellett a különféle tudományterületek eredményeit egységben látó, szintetizáló szelleme ösztönözte arra, hogy újabb és újabb kérdések átfogó vizsgálatába kezdjen.
- ¶ Az első egyiptomi látogatása után eltelt másfél-két évtized kitaró kutatómunkája az 1980-as évek második felétől egymást alig egy-két évente követő önálló kötetekben és monográfia méretű tanulmányokban csúcsondott ki, amelyeket a Kr. e. és a Kr. u. 1. évezred nagy núbiai történeti korszakainak szentelt. Egy évtized alatt egymást gyorsan követő kötetek sorában dolgozta fel a kutatásban hagyományosan napatai és meroitikus korszakokként hivatkozott periódusok, valamint a késő ókori Núbia történeti és régészeti emlékeit. Külön írásokat szentelt az állameszme és az uralkodói ideológia részletes megismerésének. De e nagy szintézisek mellett visszatért az öt először a Nílus-völgyének gazdag kulturális örökségében elmélyedésre ösztönző témához, a késő ókori Egyiptom művészeti emlékeihez is. Két kötetben adta közre és elemezte a magyarországi múzeumi gyűjteményekben található – főként a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében őrzött – késő ókori egyiptomi tárgyakat (1993). Szintén a nevéhez fűződik a múzeum hellenisztikus és római kori terrakottáinak elemző katalógusa is (1995).
- ¶ Az eleinte csak kevesek által művelt diszciplína hiányzó alapjainak megteremtése iránti elkötelezettsége vezette arra, hogy egy Bergenben felállított kutatócsoport tagjaként központi szerepet vállaljon az ókori Núbiáról szóló, különféle ókori nyelveken íródott források szöveggyűjteményének összeállításában. A szövegeket kritikai kiadásban és angol fordításban közlétező vállalkozás első ízben tette elérhetővé egyben, nagyrészt Török László által írott részletes történeti kommentárokkal kísérve a térségről akkor ismert forrásanyagot (1994–2000). Magára vállalta emellett a Meroitikus Királyság egyik fővárosában, Meroé városban a 20. század elején végzett ásatások feldolgozását és közlését,

Fotó: Villányi Csaba, Salát Zalán Péter, MúzeumCafé

megteremtve ezzel a lehetőségét annak, hogy bepillantást nyerjünk az egyik uralkodói központ sokáig alig ismert virágzó kulturális életébe (1997). Az ókori Núbia történetének és kultúrájának feltárásáért folytatott több évtizedes munkája elismeréseként ezekben az években felkérését kapott a térség ókori államalakulatait bemutató kézikönyv megírására a nagynevű *Handbuch der Orientalistik* sorozat keretében (1997).

¶ A késő ókori egyiptomi művészet megértéséért végzett fáradozásainak mintegy betetőzéseként 2005-ben lehetősége nyílt egy válogatást bemutatni e korszak művészeti emlékeiből a magyar közönség számára is. A *Fáraók után* című kiállításra készülve megírta a bemutatott tárgyak elemző katalógusát, s mintegy e munka „melléktermékeként” önálló kötetben dolgozta fel a 3. és 7. század közötti egyiptomi művészet történetét (2005). Érdeklődése ugyanakkor a korábbiaknál is határozottabban fordult az Egyiptom és Núbia közötti kulturális érintkezések természetének feltárása felé. A hosszú távú folyamatok minél plasztikusabb megértését célul kitűzve a határvidékre összpontosító önálló kötetben elemezte a két kulturális régió közötti kapcsolatok Kr. e. 3700 és Kr. u. 500 közötti több mint négyezer évét (2009), de monográfiát szentelt a núbiai hellenisztikus művészetnek is, részletesen elemezve annak alexandriai gyökereit és núbiai adaptációját (2011). A kultúraátvétel értelmét vizsgáló írásainak sora mintaszerűen tárja elénk a fél évszázadon át szervesen építkező életmű és az azt létrehozó kutatói szellem két alapvonását. Egyrészt, ahogy azt Török László maga is visszatérően hangsúlyozta, egy tudományos kérdés vizsgálatát sohasem látta befejezettnek az azt tárgyaló tanulmány vagy kötet közzétételével. Az új források és értelmezési szempontok előkerülésével újra és újra visszatért a problémához, hogy korábbi felfedezéseit pontosítva vagy helyesbítve maga kínáljon új, még részletesebb és meggyőzőbb magyarázatot. Ehhez folyamatosan követte az általa mindig egységesnek látott ókortudomány legkülönbözőbb tudományterületein megszülető új eredményeket, hogy aztán azokra támaszkodva finomíthassa saját kutatói módszerét és értelmezéseit. Másrészt vallotta, hogy ahol a múlt emberének cselekedeteiben nem vagyunk képesek felismerni az önkifejezésre való törekvést és az önálló kreativitást, ott nem annyira az utóbbi korlátaival találjuk szembe magunkat, mintsem a saját kutatói szemléletünkével, amely ezért revízióra és megújításra szorul. Ez a törekvése vezette a núbiai ókori kultúra történetének különféle aspektusait feltáró, végső soron a núbiai szellem minél mélyebb megismerését célzó munkáiban. Ugyanennek a megnyilvánulását láthatjuk a „kopt” művészetet a kor mediterrán művészetéről ismert összkép keretei közé visszahelyező értelmezésért folytatott fél évszázados küzdelmében.

- ¶ Rendkívül eredményes úttörő munkásságát számos díjjal, kutatási ösztöndíjjal, vendégoktatói meghívással és szerkesztőbizottsági tagsággal ismerték el. 1995-ben a Norvég Tudományos Akadémia külföldi tagjának, 2000-ben a Bergeni Egyetem díszdoktorának, 2004-ben előbb a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 2010-ben rendes tagjának választották. Ugyancsak őt kérték fel a 2014-ben és 2017-ben két részletben Magyarországra visszatérő Seuso-kincs vizsgálatára létrehozott kutatócsoport és az azt koordináló bizottság tudományos vezetésére.
- ¶ Az őt tudóstársai körében övező elismertségről és szeretetről azonban talán ezeknél is mélyebb benyomást nyújtottak a hazai és nemzetközi előadásokon és konferenciákon őt körülvevő emberek gesztusai és azok a barátságát felidéző levelek, amelyeket a 75. születésnapja alkalmából összeállított tiszteleti kötet egyik szerkesztőjeként magam is nagy számban kaptam a neki ajánlott tanulmányok szerzőitől.
- ¶ Az általam a budapesti kopt művészet kiállításon először közelről látott, majd a műveinek olvasása és számos beszélgetés során jobban megismert, mindig elegáns és korszakos tudós személyéhez azonban a legközelebb talán lakása ajtaján belépve lehetett jutni. A kiváló ízléssel válogatott antik bútorok és a tömött könyvespolcok között lépdelve vált igazán világossá, hogy a múlt műalkotásait kifinomult stílusérzékkel elemző tudós mindennapjai mennyire elválaszthatatlanul alkottak szoros egységet kutatásának tárgyával.
- ¶ A Nílus-völgy kultúrájának szenvedélyes szeretetéről szerezhettem benyomást egyik utolsó telefonbeszélgetésünk alkalmával. Mikor egyiptomi utazásomra készülve felhívtam, hogy a tanácsát kérjem, mit kell feltétlenül megnéznem a rendelkezésemre álló időben, hangja hirtelen felélénkült. Perceken át sorolta az egyes múzeumokban feltétlenül megtekintendő alkotásokat, emlékeiből felidézte a taxifogas trükkjeit, és hasznos tanácsokkal látott el a biztonságosan felkereshető éttermekkel kapcsolatban. Felidézte, mi minden változott meg azóta, amikor ő először Kairóban és Alexandriában járt, hogy azután több mint fél évszázadra elköteleződjön e térség ókori múltjának feltárása iránt. Elhatározásának sikerét mi sem mutatja pontosabban, mint az a tény, hogy az ókori Núbia és a késő ókori Egyiptom történetéről és kultúrájáról Török László munkáinak olvasása nélkül ma már senki sem formálhat megalapozott képet.

Bollók Ádám

